

Halvemaanstraat-Zutphen

Selectiebesluit archeologische waarden en plan voor definitief onderzoek

H.A.C. Fermin 05-04-2012

1. Inleiding

Het proefsleuvenonderzoek aan de Halvemaanstraat in maart 2012 is uitgevoerd door de archeologische dienst van de gemeente Zutphen in samenwerking met milieu- en bodemonderzoek door het ingenieursbureau Land. Land deed vooral onderzoek naar asbestvervuiling op het terrein en zij namen bodemonsters uit de diepere ondergrond middels boringen. Het archeologische onderzoek had tot doel een inschatting te maken van de archeologische complexiteit van het terrein. Daarbij zijn de volgende vragen relevant voor vervolgonderzoek.

- Waar bevindt zich muurwerk op het terrein. Zijn er meerdere gebouwfases over elkaar heen en zo ja uit welke periode(n). Op welke diepte is dit muurwerk aanwezig.
- Wat is de exacte ligging van de gracht en welke fenomenen zijn hierin aan te treffen (verschillende dempingsfasen, beschoeiingen). Wat voor vondstcomplexen bevat de grachtvulling en hoe is de conservering daarvan. Uit welke periode dateren de fasen en bijhorende vondsten.
- Zijn er zich prestedelijke sporenniveaus aanwezig en zo ja, waar precies op het terrein. Uit welke periode dateren deze. Zijn er meerdere niveaus aan te wijzen. Wat is de datering van de gevonden sporen.
- Hoe ziet het paleoreliëf op het terrein er uit. En hoe dik is het archeologische pakket.
- Hoeveel en op welke niveaus moeten opgravingsvlakken worden aangelegd en profielen worden gedocumenteerd teneinde de archeologische informatie te bergen voorafgaande aan de nieuwbouw.

Het sleuvenonderzoek bestond uit:

- twee lange proefsleuven waarvan er één aan de zuidkant haaks op de Halvemaanstraat is aangelegd en de ander parallel eraan (haaks op de 17e-eeuwse vestinggracht). De laatste sleuf was een samentrekking van twee oorspronkelijk geplande kortere sleuven (zie PvE).
- elf asbestinspectiesleuven met een wisselende diepte. Voorzien was in acht sleuven (zie PvE) maar het milieuonderzoek had gedurende het veldwerk behoefte aan meer sleuven.
- twaalf boringen, waarvan elf in de asbestinspectiesleuven.

Alleen de twee lange proefsleuven zijn aangelegd vanuit zuiver archeologisch perspectief. Ze verschaffen inzicht in de terreinopbouw in verticale zin (profielen: doorsnede gracht, ophogingslagen, akkerlaag, schoon zand) en horizontale zin (vlak: ligging muurwerk, gracht etc.).

De asbestinspectiesleuven gaven veel aanvullend inzicht in de aan- of afwezigheid van muurwerk en de boringen boden een goede gelegenheid om het paleoreliëf en terreinopbouw te karteren.

2. Historische achtergrond

Het Polsbroekgebied, waarin de Melatensteeg en Halvemaanstraat gelegen zijn, werd al in de 13^e omdijkt en in de 14^e eeuw van stadpoorten voorzien. Op de oudste kaart van Zutphen (Jacob van Deventer 1562) blijken beide straten geflankeerd te zijn door een intensieve bebouwing.

Bij Braun en Hogenberg (1581) is deze bebouwing al stevig uitgedund. Bij Van Geelkercken (1639), Blaeu (1649) en De Wit (1698) is er nog enige sprake van bebouwing aan de oostzijde van de Melatensteeg maar ontbreekt die langs de Halvemaanstraat. Bij Tirion (1741) en Hottinger (ca. 1785) zijn beide straten zelfs geheel vrij van bebouwing. Dit strookt echter niet met de zeer accurate kaart van Van den Heuvel (1769). Juist op het onderzochte terrein ten zuiden van de Halvemaanstraat vinden we langs beide straten bebouwing. In de 19^e eeuw worden de straten in rap tempo volgebouwd. Op de kaart van Van Etteger (1878) zien we relatief grote huizen langs de Melatensteeg (zuiddeel) en een dubbele rij kleinere huisjes langs de zuidzijde van de Halvemaanstraat. De noordzijde van de straat is pas aan het einde van de 19^e eeuw bebouwd.

Een ander belangrijk gegeven voor de topografie is de vesting. Tot de 17^e eeuw stond de Halvemaanstraat bekend onder de naam Coolsteeg. Deze ontsprong vanuit de Laarstraat. Met de bouw van het Paardenwalbastion in 1615 verviel het westelijke deel van de Coolsteeg en liep de Halvemaanstraat dood tegen vestinggracht. De naam van deze straat is afgeleid van herberg de Halve Maan. Deze herberg op Laarstraat 77 had zijn achterterrein aan de gelijknamige straat. De Melatensteeg is vernoemd naar het melaatsenhuis aldaar.

3. Resultaten proefsleuvenonderzoek

3.1 Paleoreliëf.

Het Polsbroekgebied kent een opvallend geaccidenteerde ondergrond. Op de kruising Berkelsingel / David Evekinkstraat werd in 2009 een schoonzand-hoogte waargenomen van 5,80 m + NAP, terwijl rond Laarstraat 53-58 in 2009 een hoogte van 6,68 m + NAP werd gemeten. Deze geaccidenteerdheid is bij het proefsleuvenonderzoek Halvemaanstraat in 2012 ook duidelijk waargenomen. De waarden liggen hier tussen de 6,20 m + NAP en 6,85 m + NAP. Opvallend is daarbij dat er een zandrug over het terrein loopt die diagonaal over het terrein loopt van WNW naar OZO. De oude straten Melatensteeg en Halvemaanstraat trekken zich dus niets aan van de natuurlijke ondergrond.

Belangrijk is het gegeven dat de bovenkant van deze natuurlijke rug het hoogste punt is dat tot nu toe in het Polsbroekgebied is aangetroffen. Let wel: dit is aanzienlijk lager dan de ca. 11 meter + NAP die we onder de Wijnhuistoren in het centrum aantreffen en ook lager dan de waarden in de Nieuwstad. De gemiddelde waarden in de Oude en Nieuwstad liggen tussen 7,50 en 8,50 NAP.

3.2 Pre- en vroegstedelijke resten

De oudste vondst die is gedaan is een scherf die dateert uit de ijzertijd (700 voor Chr. Tot begin jaartelling). Helaas is de scherf gevonden in een laat 18^e-eeuwse context (grachtvullingslaag).

Bovenop de hoge rug werden de oudste resten gevonden van het proefsleuvenonderzoek. In een kijkgaatje met een oppervlak van 1,60 x 1,80 meter aan het oostelijke uiteinde van werkput 10 werd een greppeltje aangetroffen met een beperkte diepte en een breedte van 50 cm. In dit greppeltje werd een (waarschijnlijk) 13^e-eeuwse scherf van grijs aardewerk gevonden. De diepte van het spoor ligt tussen de 6,62 en 6,77 meter + NAP.

Ook in het midden van werkput 14 werd de sleuf verdiept tot op het schone zand. In dit profiel was een duidelijk naar het noorden toe aflopende akkerlaag waarneembaar waarvan de bovenkant ligt tussen de 6,95 en 7,05 meter + NAP en de onderkant tussen de 6,88 en 6,58 meter + NAP. Onder deze 30-45 cm dikke laag bevindt zich een ca. 15 cm dikke bioturbatiehorizont. De akkerlaag bevat materiaal uit de periode 12^e t/m 14^e eeuw, zoals Pingsdorf en Siegburgsteengoed. Prehistorisch aardewerk of vuursteen is niet aangetroffen. Een belangrijk gegeven is ook dat de botconservering in deze zandlaag opvallend goed is. Dat is te wijten aan de 20-35 cm dikke lemige laag die er bovenop ligt. Deze laag bevat alleen 14^e-eeuws aardewerk. De leemlaag moet in de 14^e eeuw zijn opgebracht aangezien het gebied toen al omdijkt was (Ruwersdijk) en zich dus geen leem op natuurlijke wijze kon afzetten. Er doorheen is een greppel gegraven met een diepte van 90 cm. De bovenkant ervan ligt op 7,25 m + NAP, maar tekent zich pas op het niveau onder deze leemlaag duidelijk af. Hoewel de greppel vooral middeleeuws materiaal bevat als Badorf (8^e-9^e eeuw), Paffrath, kogelpot en 14^e-eeuws Siegburg er steengoed verraadt een rand van een dubbelzijdig geglazuurde rood aardewerken pot dat de greppel uit de 16^e eeuw dateert. De lagen boven deze leemlaag bestaan ter plekke uit meerdere pakketten bijna zwarte tuinaarde met scherven uit diverse perioden: 17^e -19^e eeuw.

Samenvattend kunnen we op de hogere terreindelen dus in ieder geval sporen verwachten vanaf de 13^e eeuw en mogelijk zelfs vanaf de volle middeleeuwen, Karolingische tijd of ijzertijd.

3.3 Bebouwing

Zowel ten noorden als ten zuiden van de Halvemaanstraat werd muurwerk aangetroffen. Ten noorden van de straat zijn dit alleen resten van laat 19^e-eeuwse huisjes die in de jaren zestig van de 20^e eeuw zijn gesloopt. De bovenkant van dit muurwerk bevindt zich tussen de 7,43 en 7,67 m + NAP. De onderkant ervan is niet vrijgegraven met uitzondering van de keermuur aan de grachtzijde, die reikt tot 6,77 m + NAP.

Ten zuiden van de straat is veel meer muurwerk aangetroffen. In sleuf 11 werd een muur aangetroffen (S 160) die ook in werkput 14 is vrijgelegd.

In Sleuf 12 werden drie muren aangetroffen. Twee daarvan lagen aan de straat boven elkaar (S 165-166). De bovenkanten lagen op resp. 8,36 en 8,60 m + NAP. De onderkant van S 165 is niet vrijgelegd. Dit geldt eveneens voor alle muren die verder besproken worden. Op 2,5 meter ten oosten van dit muurwerk werd nog een anderhalfsteens muur (28 x 14 x 6,5 cm) aangetroffen (S 162). Dit formaat wijst op een laatmiddeleeuws gebouw. De bovenkant ligt op 8,00 m + NAP. De onderkant van deze muur zal stellig een stuk dieper liggen: we zagen in sleuf 14 dat het 14^e-16^e-eeuwse loopniveau op 7,25 m + NAP ligt.

De noordelijke helft van sleuf 14 bevat het meeste muurwerk. In een 13 meter brede zone vanuit de straat vinden we resten van diverse huisjes. Deze zone omvat halfsteens-, steens- en anderhalfsteens muren, keldertjes en een stuk bestrating. De datering van het muurwerk ligt waarschijnlijk in de 18^e en/of 19^e eeuw, maar is in geen geval middeleeuws. Dit zou op een dieper niveau natuurlijk wel het geval kunnen zijn.

De bovenkanten van dit muurwerk liggen tussen de 8,23 en 8,67 m + NAP, vrij dicht onder het maaiveld dus (op gemiddeld 8,80 m + NAP).

3.4 Vestinggracht

Werkput 10 doorsnijdt de "Binnengracht" in het westelijke deel van de sleuf over een lengte van 27 meter en een diepte tot 2,60 meter. De gracht maakt ter plekke van de Halvemaanstraat zelf een scherpe hoek (om het Paardenwalbastion). De aanzet van deze knik is zichtbaar in de beschoeiingen die in sleuf 10 zijn waargenomen. Deze beschoeiingen, waarvan de hoogste punten liggen tussen de 5,77 en 6,50 m + NAP, markeren de grenzen van de opeenvolgende dempingen van de gracht. Deze dempingen vonden plaats vanuit de zijde van de Halvemaanstraat. In totaal zijn er vier fasen aan te wijzen in het onderzochte stuk met beschoeiingen van resp. oude dakpannen, planken, nog eens planken en tot slot een rij kloostermoppen die daar in de 19^e eeuw zijn neergelegd. De oudste fase, aan de oostkant dateert al uit de late 17^e eeuw. De jongste fase in de sleuf uit het einde van de 19^e eeuw. De laatste en definitieve demping dateert van omstreeks 1960 en bevindt zich buiten de sleuf onder de straat aan de zijde van de Evekinkstraat. De totale breedte van de vestinggracht lag tussen de 35 en 40 meter.

De vullingen in de gracht zijn bijzonder rijk aan vondstmateriaal en de conservering van bot is uitstekend. Hout is onderin de sleuf ook uitstekend bewaard gebleven.

4. Strategie voor definitief onderzoek

Het onderzoeksgebied valt duidelijk uiteen in een aantal zones die een specifieke aanpak vragen bij het definitieve onderzoek (zie afbeelding 1).

4.1 Grachtzone

In de grachtzone 1 wordt een parkeergarage gebouwd, waarvan de onderkant, zoals het er nu naar uitziet, tot net boven de grondwaterspiegel reikt. Het hele bovenste deel van de grachtvulling wordt dus verwijderd.

Boven op de grachtdemping bevinden zich aan de Halvemaanstraat fundamenteën van huizen uit het einde van de 19^e eeuw. Omdat de plattegrond van deze huizen bekend is van kadastrale opmetingen, worden deze resten verder niet onderzocht in een vlak (in het zuidprofiel zullen ze wel zichtbaar zijn).

Het enige relevante vlak in de gracht bevindt zich net boven de grondwaterspiegel omdat hier de diverse beschoeiingen in goede staat aanwezig zijn. Dit vlak wordt sowieso ook uitgegraven voor de bouwput. Tijdens het uitgraven wordt vondstmateriaal zoveel mogelijk per stratigrafische eenheid verzameld. Behalve het vlak wordt ook het zuidprofiel gedocumenteerd en bemonsterd.

Dus: één vlak op een diepte van ca. 5,60 m + NAP (ca. 2,60 m min maaiveld) en één profiel (zuidprofiel).

4.2 Bebouwing langs Halvemaanstraat noordzijde en Melatensteeg westzijde

In deze L-vormige Zone 2 zijn resten te verwachten van bebouwing die teruggaat tot de late middeleeuwen. Het eerste vlak wordt aangelegd tot een diepte van ca. 60 cm. Op dit niveau kan waarschijnlijk al het nog bestaande muurwerk worden aangetroffen. De aanleg van het vlak zal er uit bestaan dat alle muurwerk in eerste instantie machinaal wordt vrijgelegd om daarna handmatig verder te worden schoongemaakt voor documentatie. In deze fase wordt al het muurwerk dus gespaard en worden vloerniveaus vrijgelegd. In dit vlak zijn mogelijk ook andere sporen aanwezig, zoals beerkuilen. Deze worden ook in dit vlak gecoupeerd, tenzij het gaat om diepe kelders of putten.

Een tweede vlak wordt in principe aangelegd op de akkerlaag. 19^e-eeuws muurwerk en –vloeren kunnen voor de aanleg van dit vlak gesloopt worden. Dit vlak is van belang omdat de eerste stedelijke bewoning op deze akkerlaag zal hebben plaatsgevonden. Indien er in het aangelegde vlak echter geen sporen worden waargenomen, dan kan het vlak zonder verdere documentatie worden verdiept naar een derde vlak. Dit vlak bevindt zich op de grens van akkerlaag en C-horizont.

Dit niveau schommelt in hoogte tussen de 6,35 en 6,85 m + NAP. Dit is het niveau waarin zich met zekerheid middeleeuwse en mogelijk zelfs oudere sporen aftekenen. Eventuele middeleeuwse muren zullen ook in dit niveau aanwezig zijn.

Na aanleg en afwerken van het laatste vlak dienen de profielen gedocumenteerd te worden langs de zuid- en oostzijde van deze zone teneinde de bewoningsstratigrafie in beeld te krijgen. Verder dient midden over deze zone in parallel aan de Melatensteeg een profiel gedocumenteerd te worden.

4.3 De zone achter de bebouwing aan de noordzijde.

In deze Zone 3 is geen bebouwing te verwachten ouder dan 19^e eeuw. Deze wordt echter niet opgegraven omdat de lay-out bekend is. Het eerste vlak wordt aangelegd op de akkerlaag. Indien geen sporen worden waargenomen dan kan het vlak zonder verdere documentatie verdiept worden naar de onderkant van de akkerlaag. Dit niveau bevindt zich hier afhankelijk van de exacte locatie tussen de 6,25 en 6,75 m + NAP. Dit vlak vormt een eenheid met het laatste vlak in zone 2.

Na afwerken van het vlak dient een profiel gedocumenteerd te worden dat aansluit op het profiel dat midden door Zone 2 loopt parallel aan de Melatensteeg.

4.4 Bebouwing langs Halvemaanstraat zuidzijde en Melatensteeg westzijde.

Deze zone is vergelijkbaar met zone 2. Een eerste vlak wordt aangelegd op gemiddeld 60 cm onder het maaiveld om alle muurwerk te documenteren.

Een tweede vlak wordt aangelegd aan de bovenzijde van de in werkput 14 waargenomen leemlaag (7,25 m + NAP), omdat hierin sporen zichtbaar zijn (laatmiddeleeuws niveau).

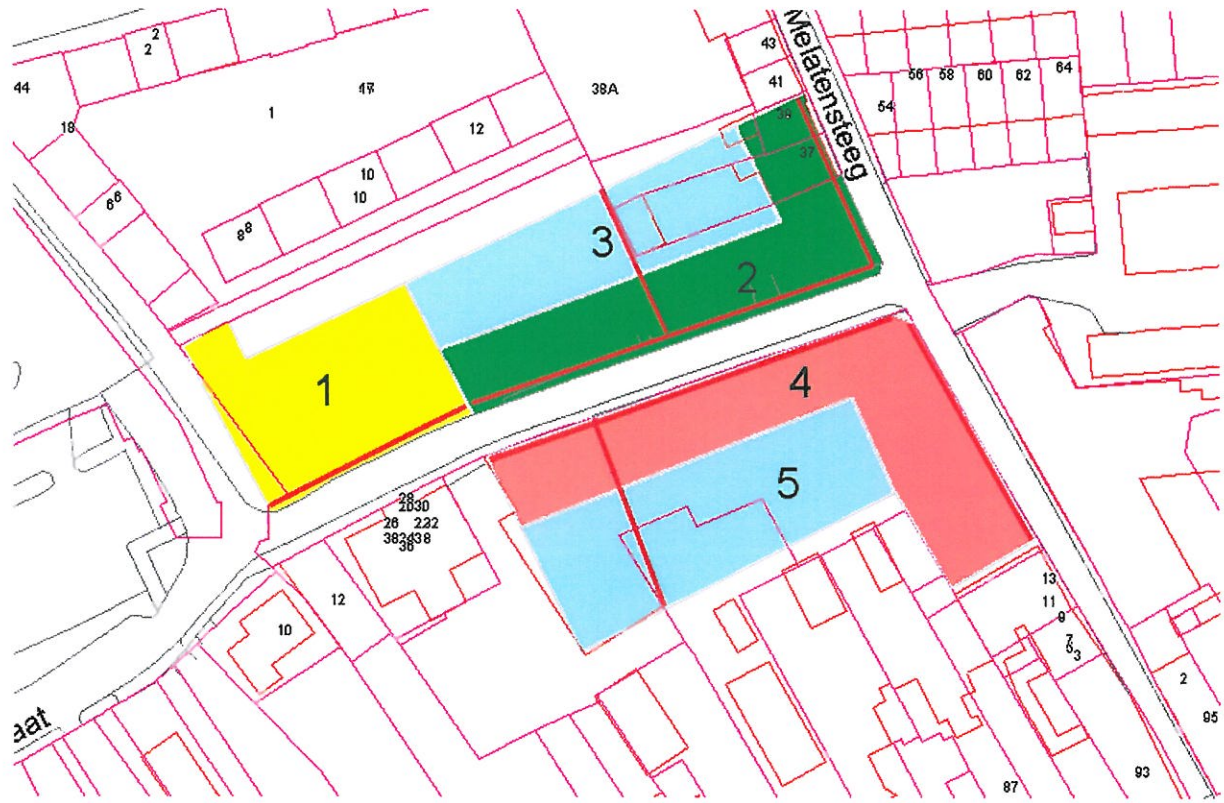
Een derde vlak wordt aangelegd aan de bovenzijde van de akkerlaag. Indien geen nieuwe sporen worden aangetroffen ten opzichte van vlak 2 dan kan zonder verdere documentatie worden doorgegraven naar vlak 4, onder de akkerlaag.

Profielen worden gedocumenteerd aan de straatzijde en haaks op de Halvemaanstraat. Echter niet in het verlengde van de profielsleuf door zone 2 en 3 maar een stuk ten westen daarvan omdat in werkput 14 van het proefsleuvenonderzoek als een profiel is gedocumenteerd dat min of meer in het verlengde ligt van deze sleuf.

4.5 De zone achter de bebouwing aan de zuidzijde.

In deze zone wordt het eerste vlak pas aangelegd boven op de in 4.4. genoemde leemlaag. Het tweede vlak wordt aangelegd onder deze laag en bovenop de akkerlaag. Ook hier geldt dat als er geen nieuwe sporen worden aangetroffen, het vlak niet verder gedocumenteerd hoeft te worden en men direct doorkan naar het volgende vlak, onder de akkerlaag op de grens met schone zand.

Het profiel haaks op de Halvemaanstraat in zone 4 wordt verlengd in zone 5.

Plangebied met in de tekst beschreven zones. De rode lijnen zijn de geplande profielen.

